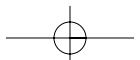
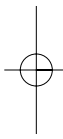
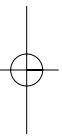

Srećko Lipovčan

Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb

»BEOGRADSKA
KOMPONENTA«
U POSTANKU
*JUGOSLAVENSKJE
NACIONALISTIČKE
OMLADINE*

Dopuna nedovršenu
opisu u sintezama
hrvatske povijesti
od Šišića do Pavličevića,
1920. — 2002.

Osnovni su elementi ove studije (kao neophodne predradnje) nastajali u vrijeme izrade moje disertacije o političkom i književnom angažmanu mladog Augustina-Tina Ujevića, jednoga od prvaka *Jugoslavenske nacionalističke omladine* (usp. LIPOVČAN, 2002.). U ovaj rad — zbog ograničena prostora — nisam mogao uvrstiti uvide u ostalu relevantnu historiografsku i publicističku literaturu o JNO, zadržao sam ih za objavu u knjizi.

*

Od kraja dvadesetih godina XIX. stoljeća i u nas bilježimo primjetan rast društvenog i političkog angažmana mladeži, osobito djačke i studentske,¹ kasnije i radničke i seljačke, a navlastito u prijelomnim, kriznim zbivanjima kojima je obilovalo razdoblje do g. 1918. Kao i posvuda, i u Hrvatskoj su mladi — nezadovoljni postojećim stanjem a tražeći vlastito mjesto u društvu — bili i promicatelji *novih* ideja i rješenja.² Ne pristajući (još) na konformizam i oportunitizam, skloni su plemenitom idealizmu i — promjenama. Mlada inteligencija — kao društvena skupina — stupila je prvi put u naš javni i politički život 1830-tih godina, iznjedriviši svojom energijom dinamiku Hrvatskog nacionalnog pokreta, poznatog pod imenom Hrvatski narodni preporod.³

Dok se angažman mlade inteligencije tijekom XIX. stoljeća ostvaruje unutar političkih stranaka (osobito je snažan bio osamdesetih godina u pravaštvu⁴), od 1890-tih godina mladi počinju djelovati i samostalno i iznad-stranački. Spektakularno spaljivanje magjarske zastave pod spomenikom banu Jelačiću (g. 1895.)⁵ najavljuje i generaciju Napredne omladine. Budući im je bio onemogućen studij u Zagrebu, odlaze u druga sveučilišna središta u Monarhiji (posebice u Prag), ali i u inozemstvo (npr. Pariz: Ivo Pilar, Stjepan Radić i dr.). Studentski će se *exodus* ponoviti i g. 1908. nakon prosvjeda protiv Rauchova režima: bila je to, kako slikovi-

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

to kaže Josip Horvat, »opća secesija đaka s univerze«. ⁶ Ako do tada mladi u Hrvatskoj nisu bili spremni i na *revolucionarne* metode, uskoro će ih početi ne samo propagirati nego i prakticirati (individualni teror) skupine predratnog ⁷ naraštaja koje su u literaturi obično obuhvaćene nazivom Jugoslavenska nacionalistička omladina (JNO). Spremni na izvanparlamentarne akcije bili su — unatoč malome broju pristaša — vrlo glasni, jer su imali i »svoje« medije. JNO je (a) okupila dojučerašnje pripadnike različitih idejnih i nacionalnopolitičkih stajališta; (b) formulirala vlastite modele ideologije jugoslavizma, i (c) u novim unutarnjim i vanjskim okolnostima ⁸ projektirala državopolitički cilj: jugoslavensku državu izvan okvira Austro-Ugarske monarhije a s Kraljevinom Srbijom kao »Piemontom«.

Suvremeni čitatelj neće lako — a pogotovu ne na jednom mjestu — pronaći odgovor na (sva) pitanja o tome kako je pokret nastao, što je pretpostavka za razjašnjenje najintrigantnijeg problema: zašto su bili uvjereni da se »hrvatsko pitanje« može riješiti jedino u jugoslavenskoj državi? Naime, o JNO još nemamo cjelovita monografskog prikaza. ⁹

Traženje se odgovora nameće stoga, jer gotovo čitavo ovostoljetno iskustvo (mnogima i vlastito) govori da obje Jugoslavije ne samo što »hrvatsko pitanje« nisu riješile, nego su ga i znatno zaoštrile, pa je moguće govoriti i o izrazito negativnim posljedicama ¹⁰ toga razdoblja. ¹¹

Pod »arhaičnim« terminom s okusom višestoljetnog trajanja — »rješavanje hrvatskog pitanja« — podrazumijevamo put kojim su »hrvatske zemlje« i njihovo pučanstvo trebali prevaliti u povijesnom procesu od staleškog do modernoga građanskog društva (s razvijenom gospodarskom strukturom, političkom demokracijom, pravnom i socijalnom državom). Na taj su put zapadnoeuropske zemlje krenule utemeljenjem *nacionalnih država*, a one su i danas — nakon iskustava dvaju svjetskih ratova i pogubnih europskih imperijalizama i hegemonizama — subjekti europskih integracija. Jer, logika povijesnih procesa ne priznaje »skokovâ«. U suvremenim integracijama na europskom kontinentu (npr. EU) svjedoci smo niza teških problema, ali je bitno imati na umu da se konstituirane nacionalne države — kao subjekti međunarodnog prava — vlastitom političkom voljom odriču dijela svoga suvereniteta (u uvjerenju da je to u njihovu interesu). *Budući da se onaj koji suverenitetom ne raspolaže — suvereniteta ne može ni odreći, jasno je da ni ne može sudjelovati u integracijskim procesima.*

Ako je naša tvrdnja o, u tom smislu restriktivnoj i retrogradnoj (dakle dobrim dijelom kontraproduktivnoj) ulozi

jugoslavenskog modela po hrvatsko društvo valjana, onda i problem koji razmatramo — osim uže-znanstvene relevantnosti¹² — ima i šire značenje — unutar ozbiljne dijagnostike aktualnog stanja hrvatskoga društva.

Cilj je ovoga uvida upozoriti na ono što o JNO saznajemo iz sintetičkih pregleda hrvatske povijesti, onih koji su donedavno oblikovali (ili još uvijek oblikuju) naše opće znanje u ovome stoljeću, i ocijeniti tvrdnje i zaključke, imajući pri tome na umu (a) unutarnje i (b) vanjske razloge. Pod unutarnjim razlozima mislimo na mijene znanstvenih paradigmi (tekstovi su pisani u rasponu od osamdesetak godina), a pod vanjskim — snažan utjecaj vladajućih ideoloških i političkih paradigmi u istom tom razdoblju. O ovima drugima valja odmah nešto reći.

GRANICE UNAPRIJED ZADANE

Od g. 1918. pa do prvih poslijeratnih demokratskih izbora u proljeće 1990., na tlu Hrvatske su se izmijenila tri državna sustava (s nekoliko pod-sustava) s pripadajućim vladajućim ideologijama i političkom praksom.¹³ Nedemokratski njihov karakter u znatnoj je mjeri kondicionirao opće pretpostavke razvoja društva, pa tako i kritičke znanstvene misli, navlastito u nekim humanističkim disciplinama, posebice u istraživanju kompleksa nacionalnointegracijskih ideologija, a navlastito jugoslavizma.

O ideološko-političkim zahtjevima neka bude iznijeta sljedeća hipoteza: *sâmo postojanje obiju jugoslavenskih država bila je prva i najozbiljnija prepreka istraživanju različitih koncepcija i, osobito, prakse jugoslavizama, a time i fenomena JNO.*

Prije nego to objasnimo, moramo odrediti sadržaj(e) pojmova »jugoslavizmi«. I slabije bi upućeni suvremenik znao da postoje razlike između jugoslavizamâ jednog Strossmayera, Supila ili Josipa Broza s jedne i — Aleksandra Karagjorgjevića i Aleksandra Rankovića s druge strane. Ne ulazeći u pojedinosti, valja upozoriti da su se — unatoč različitim predodžbama, uvjerenjima i kolebanjima o sadržaju pojmova *južnoslavenski* i *jugoslavenski* — varijante jugoslavizma u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj gotovo bez iznimke zamišljale kao *nadnacionalni* modeli,¹⁴ jer su — i to je otežavalo percepciju i razumijevanje cjeline povijesnog razvoja — po svojoj konstituciji i motivima bili izraz traganja za rješavanjem specifičnih unutarnjih problema u oblikovanju *hrvatske nacije*. Istodobno je važno imati na umu da »jugoslavizam« u istom razdoblju ni u jednoj drugoj narodnos-

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

noj zajednici na »slavenskom jugu« nije bio relevantan politički projekt.¹⁵ Pogotovu to nije bio slučaj u Srbiji, niti prije g. 1878., a niti nakon što postaje međunarodno priznatom, samostalnom državom.¹⁶ Za nekom »jugoslavenskom politikom« nisu vladajuće srbijanske elite u XIX. stoljeću imale stvarne potrebe ni zato, jer u strukturi srbijanskoga društva za takav tip srednjoeuropskih integracija nije bilo pretpostavki. Naime, unatoč različitim etničkim izvorištima, stanovništvo je Kneževine Srbije od 1830-tih godina nacionalno homogenizirano kao *srpsko*. Takva je struktura Kneževine (i kasnije Kraljevine) Srbije u granicama nakon Berlinskog kongresa nametala upravo obrnut model konstitucije nacionalne države, a činjenica da je znatan broj pravoslavnoga pučanstva (koje Srpska pravoslavna crkva baš u to doba nacionalno i državotvorno homogenizira u *srpsko*) živio izvan granica samostalne Srbije — sugerirala je model Velike Srbije a ne neke južnoslavenske države.¹⁷

Konstitucija neke zajedničke južnoslavenske države u XIX. stoljeću pretpostavljala je proces modernizacije, dakle građansko društvo i oblikovanje (a ne samo puko ustavno-pravno proklamiranje) odgovarajućeg tipa države. Kad se — u rijetkim prilikama — činilo da se u Srbiji razmišlja i o nekom »jugoslavenskom« modelu, ubrzo se pokazalo da o tome ne može biti ni riječi.¹⁸

Za »jugoslovenskom« retorikom će neke strukture srbijanskoga društva međutim posegnuti nakon g. 1903., a osobito uoči i nakon aneksijske krize 1908./1909., i to propagandom krilaticom o »oslobađanju braće ispod tuđinskog jarma« (čime se, osim područja Kosova i Makedonije, u pravilu mislilo na »zemlje hrvatskoga državnog prava« u Austro-Ugarskoj, posebno na Bosnu i Hercegovinu), ali i na znatan dio područja današnje Republike Hrvatske. Ali, ta će retorika — iz već navedenih razloga — moći biti samo *pseudojugoslavizam*, jer se nešto drugo u uvjetima objektivnih srbijanskih prilika nije mogao ostvariti ni konceptualno.¹⁹ Stoga je taj pseudojugoslavizam bio samo puki instrument za realizaciju velikosrpskih modela.²⁰ To su tek neki suvremenici uspjeli prepoznati u doba kada se hrvatska politika na početku našega stoljeća našla na sudbonosnome raskrižju.

JUGOSLAVENSKI DRŽAVNI KONSTRUKT

Percepcija će se srbijanskog pseudojugoslavizma, razumije se, korjenito promijeniti nakon 1. prosinca 1918., proglašenjem prve zajedničke države. Gledajući iz globalne povijesne perspektive, obje su jugoslavenske države — stvorene

kao politički »proizvod« velesila-pobjednica u svjetskim ratovima²¹ — bile konstrukt u kojem su se pod istim krovom našla objektivno različita društva/zajednice (etnički, kulturno, jezično, gospodarski, nacionalno napose),²² a isto su tako različiti bili dosezi u procesu modernizacije (u nekim dijelovima novoproglašene Kraljevine nije bila ni u začetku). Od odlučujuće je važnosti, kako će se vrlo brzo pokazati, bila i činjenica, da su se ta društva do 1918. — a riječ je o čitavu tisućljeću! — oblikovala u različitim civilizacijskim krugovima, dakle pod pretpostavkama različitih vrijednosnih kriterija. To, što su nakon ujedinjenja općeobveznima postali nasilno nametnuti kriteriji hajdučko-uskočkog tipa plemenskoga društva,²³ moralo je poput šoka djelovati na društvene strukture srednjoeuropskog građanskog tipa, karakterističnog — u načelu — za bivše zemlje Habsburške monarhije.

Kao i svakoj *konstrukciji*, i *Jugoslavijama* se neizbježno, od samoga početka, nametnulo pitanje identiteta: *što jest to, što postoji?* Tijekom XIX. stoljeća proces nastajanja nacija bio je u toku, pa se o različitim »južnoslavenskim« projektima i o *karakteru* dotičnih narodnosnih zajednica nužno spekuliralo ne samo na osnovi *pretpostavki* nego i pukih *želja*. Vrijedi to za sve sredine. No, u trenutku proglašenja Kraljevstva SHS, g. 1918., proces je nacionalnih integracija u Hrvata, Srba i Slovenaca već bio u završnim fazama. Stoga je tada oktroiran model *jednog naroda* (s tri »plemena«) koji zasniva »svoju«, »nacionalnu«²⁴ državu bio bez ikakve realne podloge: *takve nacije nije bilo, pa stoga nije moglo biti i »njene« nacionalne države*. Kraljevstvo SHS bilo je, objektivno — baš kao i Austro-Ugarska koju se rušilo u ime »nacionalnog principa« — *višenacionalna država*.²⁵

Protiv *povijesne* neadekvatnosti unitarnog modela, tj. njegove *objektivne neuporabivosti*, vladajuće su elite prve Jugoslavije imale samo jedno oružje: prisilu.

U Hrvatskoj su u oporbi protiv faktičkog stanja, oktroiranog 1. prosinca 1918., bili — uz najsnažniji, Radićev pokret — i hrvatska »desnica« (pravaši) i hrvatska »ljeвица« (komunisti). Važno je to imati na umu zbog onoga što se događalo nakon g. 1941. i — nakon 1945.

Dok su komunisti na izborima za Konstituantu dobili snažnu podršku birača, pravaši su imali čednu potporu u hrvatskom izbornom tijelu. Komunisti su relativno brzo, pravodobno, još u pohodu na vlast, izvukli pouku iz nasilnog nametanja unitarizma, pa su faktičko stanje označili »buržoaskom velikosrpskom hegemonijom«; ali, iako su

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

»priznali« pojedine nacionalne identitete, u skladu sa svojim ideološkim predočbama su *nacionalno pitanje* smatrali funkcionalnim, što znači taktičkim a ne konstitutivnim (strateškim) elementom; s tih su pozicija iz unutarnjeg rasula starojugoslavenske države umješno izvlačili politički kapital, operacionaliziravši ga u toku Drugog svjetskog rata koji je u Hrvatskoj — ne smetnimo s uma — bio i građanski rat.

No, kako je već napomenuto, povijesni je razvoj pokazao da se takozvane »više integracije« u Europi stvaraju *na temelju* a ne *protiv* »nacionalnih država«.

Za našu temu o sudbini hrvatske historiografije u XX. stoljeću važno je imati na umu što se zbivalo od kraja Dva-desetih godina prošloga stoljeća. Kominterni i KPJ bili su najprije za rušenje jugoslavenske države, označujući je ne samo »buržoaskom« nego i »versajskom« tvorevinom (u kojoj je označnici vidljiv europski aspekt problema). Od sredine tridesetih godina su išli na osnivanje komunističkih partija Hrvatske i Slovenije: svakako i zato, jer je nezadovoljnike u tim zemljama (koje kao »Hrvatska« i »Slovenija« službeno nisu ni smjele postojati) trebalo privući obećanjima da će se riješiti ne samo socijalno nego i nacionalno pitanje.²⁶ No, boljim poznavateljima toga razdoblja nije nepoznato da se u Srbiji to nije dogodilo: tamo je »vlastita« KP utemeljena tek 1945., pa je naivnima bar od tada trebalo biti jasno da nije riječ ni o kakvim »nacionalnim« komunističkim strankama, nego o »republičkim ispostavama« središnjice, dakle KPJ.

G. 1945. KPJ je formalno provela (i ustavnopravno deklarirala) federativno državno uređenje — dakako, na boljševičkim ustavno-političkim principima; no, promijenio se odnos snaga. Hrvatski komunisti — pred rat najorganiziraniji a u ratu najbrojniji na »narodnooslobodilačkoj strani« — postali su (i do kraja ostali) *slabijim dijelom* vladajuće, višenacionalne jugoslavenske komunističke elite.²⁷

Temeljna kontradikcija novojugoslavenskog sustava — paralelnost dvaju različitih modela (federativnog na državno-pravnoj razini i centralističkog u jednostranačkom sustavu) nije se dala izbjeći²⁸ i federacija je — neovisno o smjeni raznih »socijalističkih« koncepata (od protoboljševičkog do samoupravnog) — ostala polumrtvo slovo na papiru; samo je prikrivala još uvijek neriješeno pitanje iz XIX. stoljeća. Stoga je — u tu svrhu izmišljen i nametan — »jugoslavenski socijalistički patriotizam« i načelno bio osuđen na neuspjeh. *Ni najrazboritija politička pragmatika ne može intervenirati u ontološku sferu.*²⁹

U osnovi velikosrpski karakter obiju Jugoslavija (valja imati na umu da se ostvarivao u različitim pojavnim oblicima koji su generirali različite re-akcije³⁰) samo je do krajnjih granica potencirao problem nepostojanja njena identiteta, što znači, da je on bio *historijski* ali ne i *povijesni* razlog unutarnje nestabilnosti i sloma obiju jugoslavenskih država.

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

OGRANIČENJA ZNANSTVENOM PRISTUPU

S gledišta ovakve dijagnoze: kakva je, i nakon 1918. i nakon 1945., mogla biti praksa pod vladajućom paradigmom jugoslavenske države?

Kad identiteta *nema*, prazninu ispunja *osjećaj nesigurnosti* vladajućih elita u pojavnim oblicima arogancije i nasilnog ponašanja. Stoga je svaka kritička refleksija o jugoslavizmu nakon 1918., i znanstvena, nužno uvijek bila osjetljivo političko, a u uvjetima nedemokratskih sustava — ne zaboravimo: takve smo samo i imali! — i policijsko pitanje. Kako smo već naglasili, objema se jugoslavenskim državama neizbježno — iako i ne na isti način — nametnulo pitanje identiteta i zato, jer je društvena zbilja — velikosrpska hegemonija — nosila jugoslavensko ime.³¹ U grčevitoj potrazi za identitetom (a to znači i izvornom legitimacijom), vlasti su svoje ideološke modele oktroirale kao tobožnji rezultat svekolikog dotašanjeg povijesnog razvitka: aktualni, međunarodno podržavan konstrukt pseudojugoslavizma — proiciran je u rani srednji vijek:

»Iako je na prvi pogled malo strano [vjer. u smislu neobično, op. a.], ipak je tačno, da je starost Jugoslovenske Misli jednaka starosti Slovenstva na Balkanu«, napisat će »profesor Univerziteta« Viktor Novak u uvodu svojoj poznatoj »Antologiji« iz 1930. U vlastoručnom predgovoru tom »divot izdanju« (931 stranica!) kralj Aleksandar (»Ujedinitelj«) će poručiti: »Proroci i preteče Jugoslavije, njeni mučenici i junaci, jesu rečita slava i živa moralna snaga velike jugoslovenske misli; kroz njih je nacionalna ideja slobode, ljubavi i jedinstva postala stvarnost a ugledanjem na njih ona će biti slavna budućnost [...].³² To je bilo stajalište »drugog ustavnog faktora«.

A što je bilo u zbilji? Jedan primjer: dok je Novak u svojem kompendiju pretiskao čak šest fragmenata istaknutog predratnog omladinca i nacionalista Vladimira Čerine, autor je bio zatočen u šibenskoj umobolnici, u kojoj će dvije godine kasnije i preminuti. A dr. Viktor Novak je — i prije

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

1941. i nakon 1945. — bio »profesor Beogradskog univerziteta«! To je bila zbilja.

Rojalistička je formula o »jugoslovenskoj misli i narodnom jedinstvu« nakon 1945. doista korigirana, ali samo na prvi pogled. I FNRJ i SFRJ su, dakako, imale *svoju* ideološku formulu: »jugoslavenski socijalistički patriotizam«, iza kojeg se sakrivala u biti ista priča, tek »historijsko-materijalistički« preodjevena u »istorijski ideal svih naprednih snaga jugoslavenskih naroda i narodnosti«. Pošlo se i korak dalje od Viktora Novaka: uvođenjem pojma »naprednih snaga« — automatski su »nazadne« postale sve one druge »snage«, one koje u prošlosti nisu imale jugoslavenski predznak! Znanstvenici su to samo trebali »dokazati«, i javnosti prezentirati kao »povijesnu istinu«. ³³

Budući *apsurdan*, taj je političko-policijski zahtjev bio neostvariv i *načelno* a ne samo *praktično*. Probleme prošlosti *nije* se moglo znanstveno, dakle nepristrano i metodološki valjano, objasniti iz perspektive u kojoj je jugoslavenska država bila oktroirana u smisao i *telos* svekolikog povijesnog razvitka. ³⁴ Stoga politička vlast *nalaže*: prošlost se *mor*a istraživati u *jugoslovenskom duhu*. ³⁵ Svaki drugačiji pristup politički se diskvalificira kao *protu*-jugoslavenski, dakle tom državnom poretku bez demokratske legitimacije — *neprijateljski*.

Dok je pretežan dio srpske historiografije nakon g. 1945. (zadržan je i personalni kontinuitet ³⁶) samo promijenio *oktardu* (ideološki je diskurs od rojalističkog postao »socijalistički«), afirmirajući pod firmom »jugoslovenstva« i nadalje velikosrpske interese, hrvatski su se povjesničari našli u teškoj situaciji. ³⁷ Političke koncepcije i historijske tendencije za koje se u prošlosti ni uz najbolju volju nije moglo dokazati da su bile »jugoslavenski orijentirane« — morali su »osuditi«. *Državna je vlast od njih tražila da budu državni odvjetnici države bez identiteta*. Ovisno, razumije se, i o vlastitim svjetonazorima, pokušavali su izbjeći klopku da budu *ancillom politicae*; radili su svoj posao ne samo kako su znali, nego i koliko im je bilo *dopušteno*; ne bismo smjeli zaboraviti da se politički zahtjevi ne-demokratskih sustava nisu mogli ignorirati, a još je manje objektivno bilo moguće zasnivati drugačije koncepte. To znači, da hrvatska historiografija glavno pitanje, ono o *identitetu*, nije ni smjela postavljati: *pristup ontološkoj sferi bio je zatvoren*. ³⁸

O tome u jednom zborniku raspravlja i T. Macan. ³⁹ Konstatirajući da se »u proteklih četvrt stoljeća, pa i dandanas, povlači rasprava je li hrvatska povijesna znanost bila poli-

tička sluškinja, koliko je to bila, jesu li povjesničari bili ideološki inficirani i sputani, jesu li njihovi rezultati prihvatljivi i koliko su prihvatljivi«, autor ističe da postoje, u osnovi, dva stajališta koja na postavljeno pitanje odgovaraju ili »apologetski« ili »negatorski«, te da će rasprava »zacijelo potrajati«. ⁴⁰ Sâm smatra da je »povijesna znanost« — uz »nesumnjive znanstvene rezultate« — »pod komunizmom općenito govoreći bila kontrolirana i dirigitirana, personalno i tematski. To je ostavilo nesumnjiv ideološki i neznanstven trag u razvoju znanosti, u svijesti njenih nositelja, u rezultatima. Vrijeme će najbolje prosuditi. S druge strane, mora se kazati da formalno povećanje broja povjesničara, njihovih publikacija, pa čak i golema produkcija nisu pravi pokazatelj razvoja i stupnja, napose kvalitete i domašaja struke«. ⁴¹ Macan nažalost ne daje niti jedan konkretan primjer za »generalna« (*pro* odnosno *contra*) stajališta, ali ističe: »Apologeti, ipak, priznaju ahistorizam razdoblja, ideološku matricu (revolucionarnost i jugoslavenstvo), centralističko-unitaristički kurs, gušenje nacionalne svijesti« a »ističu rezultate i prioritete« i u proučavanju »jugoslavenske ideje i države«. ⁴² U odnosu prema jednom od problemskih sklopova, ulozi Katoličke crkve u NDH, J. Krišto u svojoj knjizi o toj temi upozorava da je srpska historiografija bila »osnovica bivše jugoslavenske« historiografije, jer je baš ona u svom najvećem dijelu bila »u službi (velikorsrpske) ideologije«, »u službi protukatoličke propagande«. ⁴³

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

NEDOVRŠENI OPIS

Ako se upitamo iz kojih su to priručnika brojni naraštaji nakon g. 1918. uopće mogli upoznati noviju hrvatsku prošlost, ne možemo zaobići nesvakidašnju sudbinu Šišićeva »Pregleda povijesti hrvatskoga naroda«, jer ona mnogo govori o općim uvjetima o kojima smo govorili. Tiskan prvi puta još g. 1916., postao je — i ostao — u Hrvatskoj *standardnom* sintezom, sve do 1992.! ⁴⁴ Šišić, doduše, JNO izrije kom uopće ne spominje, ali donosi formulaciju koju će — inspiriravši se njome izravno ili ne — ponavljati svi koji su — kao i on dvadesetih i tridesetih godina — zastupali ideologiju jugoslavenskog unitarizma:

Za Cuvajeva režima vodio se balkanski rat (1912-1913). On raspali nadu svega naroda, i Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj, u skoro oslobođenje i ujedinjenje. ⁴⁵

Prva je rečenica nepotpuna obavijest, a druga je pristran politički iskaz. Neupućeni bi čitatelj mogao zaključiti da nije

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

bilo *Drugog* balkanskog rata koji je otkrio do tada neslućene imperijalne apetite balkanskih prijestolnica. Šišićev se iskaz ne može se pripisati njegovoj znanstvenoj paradigmi (genetička metoda) nego premoći ideologije nad znanstvenom sviješću odnosno političkom oportunističkom tog velikog hrvatskog povjesničara.

Ali — i to je bitno — takve su spoznaje o prijelomnim zbivanjima najnovije hrvatske povijesti servirali nizu naraštaja u Hrvatskoj, kao da se između 1920. i 1992. baš ništa nije dogodilo!

Očite deficite Šišićeva »Pregleda« za razdoblje nakon g. 1873. četvero je hrvatskih povjesničara nastojalo nadoknadi djelom »Povijest hrvatskog naroda 1860-1914«,⁴⁶ u kojem je razdoblje od 1883. do 1914. (osim ekonomskog razvoja) prikazala M. Gross. Ako je riječ o sintezama/priručnicima, valja kazati da je i nakon tri i po desetljeća njezin prikaz geneze pokreta JNO (osim u jednoj dimenziji, o čemu će još biti riječi) — najpotpuniji.⁴⁷

Jugoslavenska nacionalistička omladina po mišljenju M. Gross nastavlja tradiciju Napredne omladine i predstavlja »[...] reakciju na teški pritisak vrhova monarhije u aneksionom razdoblju, na klerikalne organizacije — predstavnike bečke politike, koje svim silama nastoje da privuku omladinu i žestoko se bore protiv njene već tradicionalne djelatnosti na kulturnom polju, inspirirane demokratskim duhom i modernim strujanjima u Evropi.«⁴⁸ JNO se nadalje, smatra autorica, konstituirala i jača i u otporu prema politici Hrvatsko-srpske koalicije koja, da bi spriječila produženje apsolutizma, »[...] nastoji da pod svaku cijenu dođe na vlast. Pri tom je za držanje njenih predstavnika, prije svega S. Pribičevića, mjerodavan i interes srpske vlade« koja g. 1913. »[...] nije još spremna za rat i zbog toga privremeno želi što mirnije i sređenije stanje u samoj Monarhiji — u vezi s jugoslavenskim pitanjem.« Autorica dakle smatra, da politika Koalicije izaziva reakciju mladih tek *kasnije* (1913. i 1914.), kad su već konstituirani i djelatni, a ne na samom početku (1911./1912.), što drugim riječima znači, da bi temeljni razlozi i poticaji za konstituiranje »novog omladinskog pokreta« — bili politika vrhova Monarhije i »klerikalnih organizacija«.

Već je upozoreno kako se pristaše JNO-a regrutiraju iz do tada ideološki *različitih* orijentacija, što naglašuje i M. Gross u opisu ekskurzije zagrebačkih studenata u Srbiju, u travnju 1912., pa to valja imati na umu:

Među njima se nalaze nacionalisti [jugoslavenski, op. a.], naprednjaci, pravaši i klerikalci, a sve ih spaja ogorčenje zbog komesarijata, koje kod mnogih uzrokuje uvjerenje u beskorisnost mirnih demonstracija kao što je bio srednjoškolski štrajk i u potrebu individualnog terora. To raspoloženje dobiva novu hranu u Beogradu gdje je Tin Ujević nastojao da upozna srpsku javnost s prilikama u Hrvatskoj. Bila je to zaista povoljna atmosfera, u kojoj omladinci s oduševljenjem prihvaćaju nacionalističke ideje.⁴⁹

Dakle, uz opću politiku Monarhije prema Hrvatskoj, klerikalni pritisak i Hrvatsko-srpsku koaliciju, imamo i četvrtu komponentu: Beograd. S obzirom da o tome ništa konkretnije od jedne metafore («nova hrana») i jedne opće konstatacije («povoljna atmosfera») nije kazano, valja upitati: o čemu se zapravo radilo? Nedorečenost je u skladu s opreznim pristupom u cijeloj knjizi, u kojoj se suzdržano govori o fenomenu velikosrpske politike.⁵⁰ A njena je relevantnost nesumnjiva ako imamo na umu da je Garašaninovo *Načertanije* (kao strateški dokument velikosrpske politike) bilo ugrađeno i u načela organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, poznatije kao *Crna ruka* (od 1911.).⁵¹ O bitnom utjecaju iz Srbije svjedoče i neki kasnije objelodanjeni arhivski podaci (i njihove interpretacije), koji jasnije dimenzioniraju genezu JNO, jer dokazuju da je »poticaj« iz Srbije bio smišljen i »generalštabski« organiziran, o čemu više na idućim stranicama ovoga rada.⁵²

Kronološki gledano, prva je sinteza svekolikog našeg povijesnog razvitka — objavljena nakon trećeg izdanja Šišićeva »Pregleda« — bila opsegom kraća »Povijest hrvatskoga naroda« Trpimira Macana, g. 1971. Nakon Karađorđeva knjiga je bila povučena i, kako kaže autor u predgovoru drugom izdanju g. 1992. — uništena. Drugo je izdanje međutim nova, znatno opsežnija knjiga. Djelo je autor u predgovoru označio kao »popularan pregled«. Autorova su shvaćanja cjeline povijesnog razvitka jasan odgovor na tezu o tobožnjem »jugoslavenskom praidentitetu« kojom je najveći dio srpske historiografije (u nizu od V. Novaka i J. Tadića sve do M. Ekmečića, u rasponu dakle od pola stoljeća) negacijom *hrvatskog* identiteta gradio *velikosrpski* model. Knjiga je izašla u trenutku u kojem su i mnogi od njih otvoreno odbacili krinku »jugoslovenstva« i, pripremivši *Memorandum* SANU kao suvremenu »znanstvenu« podlogu političke koncepcije *Velike Srbije* — ideološki koncipirali i legitimirali agresiju protiv Hrvatske.

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

Međutim, Macanova je knjiga »najtanja« upravo u prikazu ovostoljetnih zbivanja, pa se razdoblje nazvano »Prije prvoga svjetskog rata« prikazuje na samo — jednoj stranici. Autor je koncizno i jasno upozorio na promjenu u politici Hrvatsko-srpske koalicije g. 1909. i ovako je povezo s problemom koji razmatramo:

Takva njezina [tj. Koalicije, op. a.] politika izazvala je otpor dijela hrvatske i srpske radikalne omladine, koja je težila sjedinjenju Slovenaca, Hrvata i Srba u državi izvan Austro-Ugarske. U njezinu neprijateljstvu prema Austro-Ugarskoj učvrstili su je uspjesi Srbije, Crne Gore, Grčke i Bugarske u balkanskom ratu (1912-1913) proti Turskoj. Taj je rat oduševljeno pozdravljen u Hrvatskoj, gdje se širila integralna južnoslavenska misao.⁵³

Autor na tako malo prostora nije mogao ulaziti u pojedinosti, ali moramo konstatirati da ništa konkretno nije kazao o kakvu je »otporu« omladine bila riječ, a ništa ne doznajemo ni o genezi »integralne južnoslavenske misli«, jer se ne spominje da su mladi bili razočarani i politikom pravaških grupacija, a ne samo Koalicije: izostavljanjem tih obavijesti⁵⁴ propuštena je mogućnost za objašnjenje kako je i zašto uopće moglo doći do ideološke »konverzije« (iz velikohrvatske u jugoslavensku unitarnu ideju), pa onda i do pogubnih posljedica tog »zaokreta«.

Samo dvije godine nakon Macanove knjige novu je sintezu ponudio Dragutin Pavličević, obznanivši već u predgovoru koncepcijske razlike u odnosu na do tada uvriježenu opću perspektivu.⁵⁵ Knjiga u cjelini nosi snažan pečat vremena u kojem je pisana, u doba ratne agresije protiv Hrvatske: jednu od bitnih označnica novovjeka hrvatske povijesti autor tako vidi u kontinuitetu nasrtaja »s Istoka«.⁵⁶ I prikaz razdoblja koje nas ovdje zanima (podnaslovi: *Hrvatsko-srpska koalicija — doba ratova. Slom Austro-Ugarske: 1903-1905-1914-1918*) sadržava dijelom drugačije ocjene od do tada uobičajenih.⁵⁷ Pavličević zaoštava Macanov sud o Svetozaru Pribičeviću (»eksponent srbijanske vlade«), kojemu će u tome »pomoći sve jače jugoslavenstvo, a isto tako i protumađarsko i protuaustrijsko raspoloženje hrvatskog naroda.« Konstatirajući nadalje neuspjeh politike Novog kursa (naziva ga »tobožnjim mađarsko-jugoslavenskim prijateljstvom«), piše:

U Hrvatskoj je politika hrvatsko-srpske suradnje slomljena, raste pro-jugoslavenska orijentacija⁵⁸ i sve češće se čuju misli o potrebi stvaranja nove, jugoslavenske države. Dolazi vrijeme nametnutih banova, apsolutističkih režima i previ-

ranja koje se odvija u znaku hrvatskog začaranog trokuta stranice kojega su označene sa tri B, a to su Beč, Budimpešta i Beograd.⁵⁹

Kao što vidimo, autor ne precizira razloge zbog kojih »jača jugoslavenstvo« i »pro-jugoslavenska orijentacija«, ne identificira njihove nositelje, ne saznajemo ni tko je taj što iznosi »misli« o »potrebi stvaranja nove, jugoslavenske države«. U segmentu pod naslovom *Hrvatske nedoumice uoči rata (1910 — 1914)* autor slijedi Macanovu tvrdnju o politici Koalicije kao jedinom razlogu nezadovoljstva mladih, jer je, piše, Koalicija »[...] izazvala dio hrvatske i srpske radikalne ili napredne omladine da istakne svoj jugoslavenski program ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u Monarhiji sa onim izvan nje.«⁶⁰ Važnu činjenicu — da je i dio do tada pravaški orijentirane hrvatske mladeži nakon »beogradskog izleta« prigrlio jugoslavensku unitarističku ideju — Pavličević ne spominje.⁶¹

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

»BEOGRADSKA« KOMONENTA

Vratimo se sada obavijestima koja nam dopuštaju da postanak i oblikovanje JNO dopunimo i bitno pojasnimo »četvrtom komponentom« — Beogradom, koja je u prethodnim opisima (uglavnom) izostala.

Porijeklo političkog u kulturološkom: fikcija i pragmatika

Vratimo se na tranutak na jedno važno upozorenje starije literature. Konstatiravši da »omladinski pokret vuče svoju tradiciju od Napredne omladine koja kasnije postaje dio Napredne stranke, i u Banovini i u Dalmaciji«, M. Gross piše:

*Aktivnost nacionalističke omladine u kulturnom pogledu, tj. njena borba za ideal jedinstvene jugoslavenske kulture, predhodi njenoj političkoj organizaciji.*⁶²

Upozorenje o porijeklu političkog vrlo je relevantno. Osnovano g. 1908., Društvo mladih umjetnika *Medulić* — s geslom Ive Vojnovića »Nejunačkom vremenu usprkos« — priređuje u jesen 1910. izložbu u Zagrebu, na kojoj posebnu pozornost privlači Meštrovićev *Kosovski ciklus*; godinu dana kasnije na međunarodnoj smotri u Rimu — jer im peštanska vlast nije odobrila poseban odio u *ugarskom* paviljonu — demonstrativno izlažu u paviljonu Kraljevine Srbije, gdje Meštrović pokazuje i ciklus *Vidovdanski hram*. M. Gross zaključuje:

*Na taj su način mladi umjetnici anticipirali raspoloženje koje će izbiti u hrvatskim zemljama u vezi s balkanskim ratom.*⁶³

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

Dakle, *političke projekte* (za)snivaju mladi umjetnici, pa je porijeklo tih projekata s onu stranu prosudbe relevantnih činjenica *zbilje*, ono je u *fikcionalnom*. Pristaše i pobornici »ideala jugoslavenske kulture« po svom su habitusu posve legitimno »stvaraoci *druge zbilje*« (umjetnost), ali je njihov *izlet u političko* bila transmisija fikcionalnog u sferu *zbiljskog*: simbol je postao operativna kategorija. Ali, *legitimna* u umjetnosti, fikcija je *nelegitimna* kao gradbeni element političkog modela.⁶⁴ Neuspjeh je *projekta* dakle i načelno bio programiran.

Specifična težina ove »operacije« bila je znatno veća. Naime, Kosovo i Vidovdan (»osveta Kosova«) bili su — istodobno! — i konstitutivni elementi jedne druge (po izvoru) i drugačije (po sadržaju) ideologije: kao *instrumenti* (a ne više *umjetničke vizije*) velikosrpske državne ideologije. Što se dakle dogodilo? U Hrvatskoj su mladi umjetnici — uz »likovnjake« to je pretežno skupina publicista i književnika — *Vidovdan* iz *srpskog* preimenovali u *jugoslavenski* simbol, a njega će JNO ugraditi u svoju ideologiju kao kategoriju, operativni gradbeni element svoga političkog projekta.

»Zaboravljena« kritika »Vidovdanskog mita«

Prije nego upozorimo na obavijesti koje su postale dostupne tek od sredine 70-tih godina, a bitno pojašnjaju ulogu Beograda u genezi JNO-a, valja, uz netom citiranu rečenicu M. Gross, konstatirati kako ništa nismo doznali o tome jesu li drugi suvremenici u Hrvatskoj eventualno drugačije nego »mladi umjetnici« recipirali stvaranje »Vidovdanskog mita«. Odgovor je potvrđan, jesu. No, u hrvatskoj se historiografiji tome nije obratila pozornost, iako su još tada protiv tih *novih izvorišta* bili izneseni vrlo jasni argumenti. Podsjetiti je na to morao srpski povjesničar književnosti P. Palavestra u monografiji o Dimitriju Mitrinoviću, navodeći kako su »zagrebačka pravaška štampa i frankovački krugovi« oštro reagirali, jer su »[...] čitavu akciju srpskih političkih i kulturnih radnika smatrali političkom smicalicom i providnom transakcijom«. ⁶⁵ Palavestra se neizravno izjasnio o tome što on misli (da li su osporavatelji imali pravo ili ne): sve je stavio na račun »frankovaca«. ⁶⁶ Valja malo pozornije promotriti te »frankovačke« prigovore. Naime, jedan od najoštrijih oponekata bio je A. G. Matoš — a on je još u ljetu 1909. demonstrativno raskinuo s dr. Frankom. Opsežna se i angažirana Matoševa polemika može sintetizirati u ovim tvrdnjama:

Ako smo mi jugoslavjani samo zato jer smo Hrvati, ne slijedi odatle da možemo samo onda biti Hrvati kada pos-

tanemo Jugoslavjani, jer pretvorivši se u taj goli, naučni, imaginarni, bečki, jagičevski, nehistorijski, romantični, hipotetični pojam prestajemo biti Hrvati, što vrlo dobro znaju Srbi, pa zato toliko i izvoze jugoslavjansku misao u hrvatske krajeve ti nacionalistični šoviniste za hrvatsku, a ne i za srpsku potrebu [...] Jer mi smo Jugoslaveni i onda ako smo samo Hrvati, a nismo Hrvati ako smo samo Jugoslaveni. [...] Životinja ima osjećanje vrste. Divljak ima osjećanje plemensko (ilirsko, slavjansko, jugoslavjansko). Tek kulturni čovjek ima osjećanje narodno, državno. Hrvatsvo je misao narodna i državna. Žrtvovati tu misao u korist neke misli političke, znači ići natrag — među troglodite».⁶⁷

Dimitrije Mitrinović

Nije bilo previše volje da se »zaviri« iza Matoševe tvrdnje o »izvozu jugoslavjanske misli u Hrvatsku«, pa da se to polemički intonirano uvjerenje pojedinca opovrgne ili potvrdi izvornim materijalom, čak niti tada, kada je postao dostupan, u već spomenutoj Palavestrinoj monografiji.⁶⁸ Kako sam sve to opširno analizirao i izložio na drugome mjestu,⁶⁹ ovdje sažimam te spoznaje, jer one su (do sada poznata) srž »beogradske komponente«:

Na studij u Zagreb Mitrinović iz Mostara dolazi preko Beograda, gdje ga »toplo i sa poverenjem« primaju književnici i »nacionalni radnici« oko Skerličeva *Srpskog književnog glasnika* i kluba (i novina) *Slovenski jug* (Ljuba Jovanović, Velimir Rajić, Božidar Marković). »S njima je u kasnijoj nacionalnoj aktivnosti održavao tesne veze, jednim delom književnoga i javnoga karaktera, ali, sasvim izvesno, i neke tajne kontakte na poslovima propagande i agitacije».⁷⁰ Klub *Slovenski jug*⁷¹ širio je svoj program i ciljeve u istomenu glasilu, ali je djelovao i tajno. Preko njega je i Mitrinović tom prigodom »vrlo verovatno [...] obezbedio pomoć iz izvesnih fondova za studiranje i nacionalni rad u Austro-Ugarskoj [...]».⁷² »Izvesni fondovi« bili su tajni državni fondovi Kraljevine Srbije iz kojih se financirao »nacionalni rad« u i protiv susjedne Monarhije. Srpska je država — kao što je i drugdje bila praksa — pazila da se ne kompromitira, pa je radila preko »posrednika«. Palavestra doduše (naivno?) kaže da se Mitrinović »mimo očekivanja [moj kurziv, op. a.] nije zadržao na Beogradskom univerzitetu« — nego je otišao studirati u Zagreb. Tà da je ostao u Beogradu, ne bi se povezivao sa *Slovenskim jugom*, jer ovaj nije bio zadužen za agitaciju i »nacionalni rad« u Srbiji (i protiv Srbije), nego — u Monarhiji (i protiv nje)!

Srećko Lipovčan:
»Beogradska komponenta«
u postanku *Jugoslavenske
nacionalističke omladine*
- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

Porijeklo »Revolucionarnog programa« JNO

Mitrinović je u Beogradu upoznao i Milana Pribičevića, Svetozareva brata, koji je još 1906. prebjegao iz austro-ugarske vojske u Srbiju i »radio na nacionalnom okupljanju«. Palavestra sugerira da je Mitrinović na Zagrebačko sveučilište došao »preko Milana Pribičevića (...) sa preporukom za Svetozara Pribičevića, vođu Hrvatsko-srpske koalicije.« Za to navodi nekoliko vrlo uvjerljivih argumenata. *Prvo*, sve najvažnije idejne postavke budućega Mitrinovićeve »nacionalnog rada« — koncepcije su M. Pribičevića: »Za vreme Mitrinovićeve kratkog boravka u Beogradu 1907. godine Milan Pribičević je upravo radio na pripremi poznatog 'Privremenog statuta organizacije u celji [tj. u svrhu, op. a.] oslobođenja južnih Slovena (Slovenaca, Hrvata i Srba)', dovršenog krajem iste godine, koji je poslužio kao osnova mnogim kasnijim revolucionarnim programima jugoslovenske omladine uoči prvog svetskog rata, pa i Mitrinovićeve »Programu za omladinski klub Narodno ujedinjenje« iz 1912. godine. Osnovne ideološke postavke i programski zadaci neostvarene Pribičevićeve 'Južnoslovenske revolucionarne organizacije' bili su sledećih nekoliko godina glavni idejni i politički oslonci Mitrinovićeve nacionalnom radu, takođe usmerenom ka stvaranju zajedničke države južnoslovenskih naroda i njihovom političkom, socijalnom i kulturnom ujedinjenju.«⁷³ *Drugo*, nakon Žerajićeva atentata (15. lipnja 1910.) policija je uhitila Mitrinovića. Palavestra citira jednu anonimnu prijavu protiv njega, koja je iz Zagreba stigla Zermaljskoj vladi u Sarajevu (»U svima srpskim ovdašnjim krugovima jest vrlo poznat. Taj čovjek prima mjesečno što mi znamo 600 K iz Biograda.«⁷⁴... Hrvatskim književnicima unaprijed plaća honorar za radnje u srpske listove itd.«), a onda izvješćuje što se dogodilo:

Policija je odmah intervenisala, pretresla Mitrinovićeve stan i njega uhapsila. Nekoliko dana kasnije, usled nedostatka dokaza, on je sa drugim osumnjičenim pušten iz zatvora, uz garanciju vođa Hrvatsko-srpske koalicije, koja je u to doba, nekim kanalima, navodno imala svoje veze s policijom [...] Za njega su pred vlastima ličnim poznanstvima i autoritetom garantovali upravo vođe koalicije. Oni su mu, svakako ne bez razloga, obezbedili podršku i olakšali iskušenje.«⁷⁵

Treće, g. 1911. obnovljena je organizacija Narodna odbrana, a sekretar joj je — »i praktični organizator« — opet bio M. Pribičević. On je i autor već spomenutog programa koji je — smatra Palavestra — »[...] jedan od glavnih ključne-

va za razumevanje celokupnog javnog i političkog rada Mitrinovićevo. «Saznajemo da je Mitrinović bio i članom *tajne* bečke revolucionarne udruge srpskih studenata iz Bosne i Hercegovine preko koje je «[...] išla veza sa organizacijom *Narodna odbrana* koja će posle 1911. godine imati posebno važnu ulogu u radu nacionalističke omladine.» Na prijedlog M. Pribičevića vođe pojedinih kružoka dobili su zadatak da «otvore tajne punktove po raznim krajevima Bosne i Hercegovine i da preko njih vrše propagandu i skupljaju podatke o raspoloženju naroda i kretanju austro-ugarskih trupa.»⁷⁶

Dakle, riječ je bila o stvaranju vojno-obavještajne mreže u susjednoj državi, a potrebu takve mreže predvidio je još Garašanin u *Načertanijama*.

Propaganda među mladima u Hrvatskoj

Mitrinovićeva razgranata publicistička djelatnost nije se ograničila na *Zoru*, bečki srpski list kojem je mentor bio J. Skerlić. Valjalo je ojačati i proširiti medijski utjecaj. Stoga presudno utječe i na profil sarajevske *Bosanske vile*, u kojoj je od početka 1910. najmlađi član uredništva (ostali: Petar Kočić, Jovan Dučić i Marko Car).⁷⁷ Mitrinović piše i u dubrovačkom *Srđu* ali — i to je posebno važno — uspostavlja vezu i s *Hrvatskim djakom*; tako se, istražio je Palavestra, povezuje i s »grupom mladih hrvatskih književnika okupljenih oko A. G. Matoša. [...] Docnije, kada u zagrebačkim intelektualnim i boemskim krugovima bude stekao više istomišljenika i uticaja [...] on će postati jedan od neposlušnih Matoševih *discipulusa*«. ⁷⁸ Palavestra griješi kad Mitrinovića zove *discipulusom*, jer on *nikada* nije slijedio Matoševe ideje, pa im nije ni mogao postati »neposlušan«. Ali, točno jest da se uvukao u Matošev krug: cilj je njegova »nacionalnog rada« i bio u tome, da za tobožnju »jugoslavensku« ideju (lansiranu iz Beograda) pridobije što više mladih intelektualaca u Monarhiji. U kadrovskom rasporedu antiaustrijske ofanzive Mitrinović nije bio zadužen za oružane akcije, za to su bili određeni B. Žerajić ili L. Jukić.⁷⁹ Mitrinovićeva je zadaća bila priprava terena, logistika, propaganda, uvjeravanje kolebljivih i pridobivanje i okupljanje novih pristaša. Da je to bila *sustavna i stalna zadaća*, govori i podatak da je — za razliku od ostalih studenata — cijelo vrijeme studija bio vrlo dobra materijalnog stanja.⁸⁰ Također treba reći da je opravdao financijska sredstva koja su u njega ulagana iz »izvesnih fondova«. Palavestra precizira da je — od onih koji su bili u »Matoševu krugu« a onda ga napustili »i iz književnih i iz

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

nacionalnih razloga« [kurziv moj, op. a.] — Mitrinović bio »[...] u stalnom kontaktu s Ujevićem, Krešimirom Kovačićem, Jozom Kljakovićem, Ljubom Wiznerom, Jerolimom Mišeom i Vladimirom Čerinom«, i da ga je Matoš »[...] u obračunu sa nekadašnjim učenicima, zasipao najotrovnijim uvredama. [...] U pozadini, iza te uspješne literarne karijere kritičara i urednika, Mitrinović je živio i jedan drugi i drukčiji život nacionalnog borca i konspirativnog agitatora«. ⁸¹

U čemu se to ogledalo? Na primjer, Mitrinović *Zoru* ne priprema samo urednički i autorski, odgovoran je i za njenu »proizvodnju«: bečka *Zora* je tiskana u Zagrebu, u Srpskoj štampariji, s podrškom vođa Koalicije. ⁸²

Propagiranje Kosovskoga mita

Već je upozoreno na Meštrovićevo »umjetničko oblikovanje« *Kosovskoga mita* i na negativno reagiranje dijela hrvatske javnosti. Baš je Mitrinović bio taj, koji je Meštrovića najdosljednije i najglasnije propagirao — još od proljeća 1910.; kad je ovaj pozvan da izlaže u Srpskom paviljonu na Rimskoj izložbi, Mitrinović o njemu odmah drži predavanje u Zagrebu. Palavestra sluti da je propagiranje Meštrovića potaknuo Beograd: »Prihvatajući se toga posla možda i na nagovor iz Beograda, kome je taj umetnički povod poslužio za političku akciju, Mitrinović se izložio napadima u samome Zagrebu«. ⁸³ Svjestan je, dakle, da je riječ o propagandno-političkoj akciji srpskih vlasti, ali nije mogao prevladati ograničenja, toliko značajna za mnoge srpske znanstvenike koji nikako »ne mogu« razlikovati »jugoslavenstvo« od velikosrpstva: »Ti gresi biće pripisivani Mitrinoviću čak i mnogo kasnije, kada život izmeni i njega i Meštrovića i njihov zajednički san mladosti o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata. Dobre političke i poslovne veze Meštrovićeve sa srpskom vladom i dinastijom, kao i njegova spremnost da se uključi u političku borbu kao nosilac ideje jugoslovenskog bratstva, olakšali su Mitrinovićevo opredeljenje da u Meštrovićevom nacionalnom sadržaju potraži i naglasi moralnu energiju kosovskoga mita i srpske narodne legende«.

Kao ozbiljnom istraživaču i vrsnom književnom znalcu, Palavestri je jasno da je riječ o čistoj propagandi koja je Mitrinoviću srozala glas ozbiljnog kritičara, ugled koji je — smatra on — mogao »[...] imati da svoju reč nije sa toliko žara i oduševljenja stavio u službu jedne ideologije. O međusobnoj povezanosti i uslovljenosti tih pojava govori i podatak da se početak Mitrinovićeve kampanje u korist Meštrovića podudio sa obnovom organizacije »Narodna obra-

na«, koja je, kao jedan od osnovnih zadataka, u svome programu istakla potrebu za ideološkim i propagandnim radom na buđenju i razvijanju nacionalne svesti i herojskog morala« (ist. a.).⁸⁴

Aspekti srbijanske političke akcije u Monarhiji i JNO

I ovaj uvid omogućuje zaključak, da su svi bitni strukturalni elementi pokreta *Nacionalističke omladine* bili pripremljeni *izvan Hrvatske*, još uoči njena »službenog« formiranja:

(a) temeljne su programske sastavnice — osnovane na Pribeževićevu »Statutu« — zahvaljujući Mitrinovićevu publicističkom angažmanu u medijima koje je kontrolirao (*Zora, Bosanska vila*) prihvatili mnogi »omladinci«, dotadašnji naprednjaci ili mladohrvati;

(b) osigurano je financiranje glasila i, također iz »izvesnih fondova«, novčana potpora onima koji su angažirani — da bi se angažirali. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine i uoči Prvog Balkanskog rata — od jeseni 1908. do jeseni 1912. — sve je bilo pripravno za provedbu triju segmenta iste političke akcije: 1. slabljenje pravaške nacionalne ideologije; 2. destrukcija Monarhije; 3. potpora »jugoslovenskom Piemontu« — Kraljevini Srbiji.

Ideologija *jugoslovenskog unitarnog nacionalizma* bila je, tako je ocijenjeno u vrhu srbijanske vladajuće elite (odluke o financijskoj pomoći nisu se donosile na nižim razinama) — pravi način da se pridobiju i mladi Hrvati u Monarhiji. Razumije se: u kojoj je mjeri svaki pojedini pridobijenik za ovu akciju bio svjestan *pravog* političkog cilja tobožnje »jugoslovenske« akcije (a zapravo Velike Srbije), mora se istražiti individualno.

* * *

Citirani iskazi u sintezama pokazuju da su postojeći opisi *nedovršeni*. Za razliku od razdoblja postojanja jugoslovenskih državnih okvira, danas za to nema ni znanstvenih ni izvanznanstvenih razloga.

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

BIJEŠKE

¹ Usp.: ŠIDAK, 1969., 437 — 449; GROSS, 1969., 451 — 479.

² Označnica *novo* je iz perspektive kraja XX. stoljeća — obilježenog ideologijama i praksom totalitarnih sustava, dvama svjetskim ratovima i stotinama »lokalnih« sukoba — »oslobodena« racionalističke iluzije o »progresu« kao neprestanom putu k slobodi, a time i identifikacije *novog* (»naprednijeg«) s *boljim*.

³ U hrvatskoj historiografiji i u općoj komunikaciji do danas se zadržalo ime koje su pokretu dali njegovi sudionici. Smatram, međutim, da taj

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

uobičajeni naziv nije dobar zbog najmanje dva razloga. Prvi je taj, što je umjesto *narodni* ispravnije kazati *nacionalni*: riječ je o povijesnom procesu stvaranja/oblikovanja hrvatske *nacije* (kao moderne političke zajednice građana) a ne *naroda* (kao povijesne etničke i kulturne zajednice; ta je postojala od davnina). Ako bismo rabili termin »nacionalni pokret«, onda bismo (a) omogućili da se domaća zbivanja uvrste u isti red s vrlo (sličnim) procesima u Srednjoj Europi toga doba (njemački, poljski, češki, mađarski itd. — *nacionalni pokreti*) i (b) rabili uobičajeno znanstveno nazivlje u svijetu (npr. *national movement*; njemački termin, *Nationalbewegung*, još nam je u tom smislu korisniji, jer *Volksbewegung* — *narodni/pučki pokret* — ima posve drugi sadržaj. Drugi je razlog još važniji: »preporoditelji« su bili uvjereni da »búde« nešto što je »zaspalo«, »preporučaju« nešto što je već (jednom) postojalo. Posve je jasno da su time tražili i legitimaciju u prošlosti, za što je bilo dobrih političkih razloga. No, u osnovi su stvarali *nešto novo* (naciju), gradili *nove* društvene odnose. Budući nereflektiran, naziv »preporod« sakriva a ne otkriva pravi sadržaj i karakter toga povijesnog procesa.

⁴ Usp. GROSS, 1973.

⁵ Sudionici toga zbivanja zastupali su *različite* političke nazore, što je uočljivo već i u profilima najvažnijih sudionika (S. Radić, V. Vidrić, sinovi J. Franka itd.).

⁶ Usp. HORVAT, 1936., 385.; GROSS, 1969., 463-464.

⁷ Pridjev se dakako odnosi na Prvi svjetski rat. Pojedini su pripadnici JNO djelatnost nastavili tijekom rata u emigraciji.

⁸ Akutna kriza dualističkog sustava Habsburške monarhije ušla je nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.) u novo razdoblje. U kontekstu odnosa europskih velesila na prilike u Hrvatskoj utjecala je i dinastijska smjena na srpskom prijestolju g. 1903., odnosno nova, pruska i profrancuska, politička orijentacija Kraljevine Srbije koja se istodobno (javno i tajno) vraća konceptu Garašaninova *Načertanija*, dakle velikosrpskom modelu »rješenja« *južnoslavenskog pitanja*.

⁹ O JNO je pisano u tekstovima različita značaja (historiografija, književnoznanstveni i književnokritički radovi, publicistika, memoaristika, političko-propagandni uradci itd.).

¹⁰ Razumije se da slika nije crno-bijela, ali ovdje nam je stalo do jedne dimenzije problema.

¹¹ Upozorit ćemo ovdje samo na neke aspekte:

1. *Demografski*. Već do 1914. velik broj iseljenika iz hrvatskih zemalja (osobito u prekomorske zemlje a navlastito iz južnohrvatskih krajeva) *povećava se* i nakon 1918. i — osobito — nakon 1945. U istom razdoblju političke će vlasti obiju jugoslavenskih država *organizirati* kolonizaciju srpskog i srbijanskog pučanstva na hrvatska područja. Tu je *negativnu* demografsku bilancu povećao i broj vojnih i civilnih žrtava obaju svjetskih ratova, visok broj poratnih žrtava (nakon službenog završetka rata, 9. svibnja 1945.: Bleiburg, križni putevi) i — u najnovije doba — broj žrtava agresije protiv Hrvatske od 1991. do 1995.;

2. *Državnopolitički*. Autonomija zajamčena u Habsburškoj monarhiji (politički narod, vlastiti teritorij, banska uprava nad autonomnim poslovima, hrvatsko domobranstvo, hrvatski kao službeni jezik itd.) *ukinuta* je nakon 1918. uvođenjem centralizma i *sankcionirana* Vidovdanskim ustavom koji nikad nije dobio demokratske potvrde hrvatskog biračkog tijela. Podjela Kraljevine Jugoslavije na devet banovina, g. 1929., omogućila je srpsku većinu u 6 od njih; kratkotrajni *provizorij*

Banovine Hrvatske (kolovoz 1939. — travanj 1941.) imao je tek načelnu važnost;

3. *Teritorijalni*. Nakon 1918. (i 1945.) Hrvatskoj više ne pripadaju ni cijeli Srijem ni područje Boke Kotorske. U sastav Federalne Hrvatske nakon 1945. doduše ulaze Međimurje te krajevi — do tada — pod talijanskom okupacijom (Istra, Rijeka, Kvarnerski otoci, Zadar), ali ne može biti ni riječi o «kompenzaciji»;

4. *Gospodarski*. U Habsburškoj monarhiji među ekonomski najnerazvijenijim krajevima (dohodak *per capita* je 1910. u Austriji bio 695 kruna, a u južnoslavenskim zemljama Monarhije gotovo dvostruko manji — 350 K. Usp. TOMAŠEVIĆ, 1955., 147), hrvatske su zemlje (osim Slovenije) u Kraljevini SHS postale najrazvijenijim dijelom nove države. Zamjenom krune za dinar u odnosu 4:1 jednim je potezom pera izvršena dotad neviđena pljačka stanovništva svih dotadašnjih «austrougarških» područja. Instrumentima političke prisile Zagreb je nakon 1930. prestao biti najjačim financijskim centrom u državi. Sličnu politiku provodile su nove vlasti i nakon 1945.: «brži razvoj» nerazvijenih republika i pokrajina financirale su razvijenije «zapadne republike» (Slovenija, Hrvatska), pa se npr. i time objašnjuje tobožnji «paradoks»: ekonomski emigranti iz FNRJ/SFRJ nisu odlazili iz nerazvijenijih republika i pokrajina, nego su većinom bili iz Hrvatske i hrvatskih većinskih krajeva Bosne i Hercegovine;

5. *Civilizacijski*. Na južnoslavenske zemlje u Austro-Ugarskoj, koje su se svim političkim i gospodarskim zaprekama unatoč do g. 1918. razvijale u skladu sa srednjoeuropskim standardima i kriterijima, nasiljem je «primijenjivan» obrazac ponašanja vlasti tipičan za *balkanska* društva, dakle društva s drugačijim kulturnim kodom.

¹² Nijedna znanstvena disciplina — tako ni historiografija — ne može «odustati» od istraživanja nekog razdoblja, «preskočiti» ga. Ali, upravo ne-znanstveni razlozi nalažu «preskakanja».

¹³ Prva Jugoslavija (Kraljevstvo a potom Kraljevina SHS, od 1918. do 1929.; Kraljevina Jugoslavija od 1929. do 1939.; razdoblje *Banovine Hrvatske* do 10. travnja 1941.), Nezavisna država Hrvatska, Druga Jugoslavija (DFJ, FNRJ, SFRJ /1945. — 1953.; 1953. — 1966.; 1966. — 1971. - Ustav 1974.; do 1980. i nakon smrti Josipa Broza Tita).

¹⁴ Usp. KORUNIĆ, 1989.

¹⁵ U promatranju fenomena *jugoslavizma* razlikujemo puke ideje, fikcijske (književno-mitologijske) konstrukcije *pojedina* ca o pokušaja da se ta misao utemelji u političkoj praksi relevantnih društvenih elita.

¹⁶ Nasuprot tome, svi konstitutivni, politički i ideološki, elementi Velike Srbije formulirani su već tridesetih i četrdesetih godina (Vuk Karadžić, «Srbi svi i svuda», 1836., tiskom 1849.; «Načertanije» I. Garašanina, 1844.).

¹⁷ Stoga je u dijelu hrvatske javnosti omiljen prijekor «Srbima» da «nikada iskreno nisu htjeli Jugoslaviju» s pragmatično-političkog stajališta djetinjast, a podosta govori o tome kako se shvaća pojam *političkoga*.

¹⁸ Možemo na to upozoriti primjerom takozvane «jugoslavenske» politike kneza Mihajla Obrenovića, koja je hrvatskim političkim interesima nanijela dugoročnu štetu. Podsjetimo o čemu je riječ. Kad je nakon poraza g. 1866. Habsburška monarhija stajala pred pitanjem daljnjeg opstanka — odnosno državnog preustrojstva — Knez Mihajlo i najjača hrvatska politička snaga, *Narodna stranka* (iza vođe, Matije Mrazovića, stoji biskup J. J. Strossmayer), sklapaju tajni dogovor o zajedničkoj akciji. *Narodna stranka*, uzdajući se u dogovor, propušta u Beču ojačati hrvatske

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

pozicije i zanemaruje borbu s unionistima koji su joj, zbog specifične težine magjarske komponente, bili najopasnijim konkurentima na domaćoj političkoj sceni. Kad je knez Mihajlo saznao da je donesena definitivna odluka o dualističkom uređenju Monarhije, napušta »zajedničku jugoslavensku akciju«, dojučerašnje hrvatske partnere uopće o tome ne obavještava, ali zato plan o »akciji« otkriva Budimpešti (po supruzi, sestri prvog čovjeka magjarske politike, Gy. Andrassyja, knez ima posjede u Ugarskoj). Uoči sudbonosnih događaja (Austro-ugarska nagodba 1867.) *Narodna je stranka* tako bila potpuno paralizirana, pa Hrvatsko-ugarsku nagodbu, toliko nepovoljnu po Hrvatsku — sklapaju g. 1868. Rauchovi unionisti. O stvarnim posljedicama i dimenzijama te »jugoslavenske« Mihajlove politike stidljivo se u Hrvatskoj pisalo samo u stručnim publikacijama, jer te činjenice nisu, razumije se, bile pogodne za afirmiranje politike »bratstva i jedinstva«.

¹⁹ I suviše je jednostavno — a znanstveno ne-valjano — u javnosti rašireno naivno shvaćanje, po kojemu je tome »kriva« neka »nemoralna« srpska politika. I danas srbijansko društvo ima teškoće u određenju elementarnoga pojmovlja i objektivnih činjenica o vlastitu identitetu i konstituciji.

²⁰ Usp. MATKOVIĆ, 1998., 21 — 24.

²¹ Ni njihovo konstituiranje ni načela unutarnjeg uređenja nisu nikada dobili demokratsku legitimaciju hrvatskog izbornog tijela.

²² Osim »južnoslavenskih« bile su tu i druge, brojem *znatnije* etničke zajednice: Magjari, Nijemci, Albanci.

²³ Termin je D. Tomašića. Usp. TOMAŠIĆ, 1993., 889 — 906 odnosno 939 — 948.

²⁴ Načelo prava naroda na samoodređenje postalo je relevantnim međunarodnim principom (Wilsonovih *18 točaka*) početkom g. 1918.

²⁵ Uz tri priznata »plemena« tu su još (od Južnih Slavena) bili i nepriznati Crnogorci i — *in statu nascendi* — Makedonci, Bošnjaci-Muslimani (u Bosni i Hercegovini) i sandžački muslimani.

²⁶ Tako su, propagandistički, i vlastito službeno ime, »partija«, privremeno zamijenili hrvatskom riječju »stranka«.

²⁷ Postojanje NDH bila je hipoteka s pomoću koje su uspješno uklanjana »nacionalistička skretanja« u samoj KPH (od »slučaja Hebrang« do 1971., a i nakon toga).

²⁸ Nikakvom se reformom nisu mogli pomiriti, bili su stalan izvor frustracija unutar KPJ/SKJ odnosno KPH/SKH. Posljednjim ustavom (1974.) odškrinuta su vrata konfederaciji suverenih republika-država, pa je logično da je baš taj ustav — ubrzo nakon nakon Brozove smrti — bio prvom metom velikosrpskog nacionalizma, formuliranog u Memorandumu SANU, a operacionaliziranog u uklanjanju pokrajinskih autonomija Vojvodine i Kosova kao prvom koraku u stvaranju Velike Srbije.

²⁹ A jedva je potrebno upozoriti, da je u eksperimentima vladajućih jugoslavenskih elita bilo malo razborite politike. Problem odnosa *ontološkog* spram *političkog* ovime smo mogli tek naznačiti, on zahtijeva posebnu elaboraciju.

³⁰ Osnivanje Ustaškog pokreta izravna je posljedica Radićeva ubojstva i šestosiječanjske diktature. No, ta opcija nije nikad dobila demokratski legitimitet u hrvatskom izbornom tijelu. To je *unutarnji* razlog totalitarnog karaktera režima u NDH. *Vanjski* je razlog dominantna uloga totalitarnih sustava fašističkog odnosno nacionalsocijalističkog tipa u državama Osovine i drugih njenih satelita, diljem Europe.

³¹ Osvjedočeni protivnik svake *Jugoslavije*, N. Pašić je inzistirao na državno-pravnom kontinuitetu Srbije. Možda razlog tome treba tražiti i u sumnji ovoga pragmatičara, da čak i pseudojugoslavenski modeli (kao »austrijska izmišljotina») u sebi skrivaju opasnost za srpski identitet. S gledišta iskustava XX. stoljeća može se konstatirati: ne samo što ideja Velike Srbije nije ostvarena pseudojugoslavizmom, nego je time doživjela poraz; baš je ta manipulacija u srbijanskome društvu spriječila konstituiranje onih modernih struktura koje bi ga približile legitimnim zahtjevima na pragu Trećega tisućljeća. No, ne treba smetnuti s uma da je pseudo-jugoslavizam slične posljedice ostavio i na drugoj strani — u ne-srpskim sredinama.

³² Usp. NOVAK, 1930., XI i V. Katolički svećenik i vrstan paleograf, Novak će početkom dvadesetih godina napustiti Zagreb i otići u Beograd, gdje će (kao »profesor univerziteta») biti jedan od najglasnijih promicatelja unitarističke ideje u doba Kraljevine Jugoslavije; no, iako antikomunist, ostat će autoritetom i u FNRJ/SFRJ, ne napustivši unitarističko uvjerenje i dopunjujući ga mržnjom protiv Katoličke crkve i hrvatstva. (usp. njegove knjige MAGNUM CRIMEN/NOVAK, 1948.¹;1960.²/ i VUK I HRVATI/NOVAK, 1968./).

³³ Usp. opsežni zbornik JUGOSLOVENSKI NARODI PRED PRVI SVETSKI RAT, SANU — NAUČNO DELO, str. 1090, Beograd, 1967. Pod uredništvom akademika V. Čubrilovića knjigu potpisuju članovi »Međuakademijskog odbora« (iz Zagreba: »akademik Vasa Bogdanov za Jugoslovensku akademiju znanosti i umjetnosti«, IX). Od ukupno 36 priloga sudionici iz Hrvatske napisali su — *pet*. Rekli bismo: malo, ali ni to nije najvažnije, jer su među tom petoricom *Kosta Milutinović* (srpski povjesničar na službi u Zadru; njegov se prilog odnosio na vojvodansku problematiku) i *Ljubo Leontić* /Zagreb/, koji nije bio znanstvenik, nego je svoje »*Simpozijske teze*/Neka zapažanja iz istorije ujedinjenja jugoslovenskih naroda«, ib., 483 — 495, pisao kao *svjedok zbivanja*. Leontić je bio istaknutiji član Nacionalističke omladine, u prvoj Jugoslaviji čelnik ORJUNE a kao »Jugosloven« bio je »podoban« i u Drugoj Jugoslaviji.

³⁴ Valja upozoriti da je u Prvoj Jugoslaviji (osim u godinama otvorene diktature) bilo moguće objavljivati djela koja su se izričito suprotstavljala službenim tezama. Ilustrirat ćemo to s dva primjera. *Prvo*, brojnim studijama Franje Fanceva o karakteru Hrvatskog narodnog pokreta (teza o autohtonosti odnosno »ilirizmu« kao epizodi a ne biti HNP-a), koje su imali i te kako brizantni politički aspekt. Usp.: MAŠTROVIĆ, 1998. i STANČIĆ, 1998. *Drugi* je primjer Katićev PREGLED POVIJESTI HRVATA (KATIĆ, 1938.). U drugoj su Jugoslaviji, sve do Brozove smrti, takvi rijetki pokušaji u pravilu završavali zabranama, uništavanjem nepoćudnih knjiga i maltretiranjem autora.

³⁵ S obzirom na to da imenica i pridjevska izvedenica u hrvatskome standardu glasi jugoslavenski a u srpskome jugoslovenski, u *hrvatski* pisanim tekstovima oblik jugoslovenski mogao bi se rabiti kao *terminus technicus* za pseudojugoslavenske sadržaje.

³⁶ Iznimka je npr. Slobodan Jovanović koji je ostao u emigraciji.

³⁷ Morali su voditi računa ne samo o opisanim općim uvjetima, nego se na njihov položaj negativno odražavala i podređena pozicija »republičkih« vlasti (KPH-SKH). Iako taj kompleks tek valja sustavno istražiti, poznate činjenice na to nedvojbeno upućuju. Za ilustraciju: u prvom svesku HISTORIJE JUGOSLAVIJE (1953.) povijest je Dubrovnika (iz pera akademika SANU, Jorja Tadića) bila izdvojena iz općeg prikaza povijesti hrvatskih zemalja. U isto doba ministar je kulture u NR Hrvatskoj (desetak godina) Miloš Žanko koji stipendije za inozemstvo, dodijeljene

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

u Beogradu korektno, »po republičkom ključu« — sustavno vraćao s obrazloženjem da za njih »nema interesa« (informacija pok. prof. J. Šidak autoru). U takvu položaju nisu bili svi u FNRJ/SFRJ. U Makedoniji je npr. KP bila *motorom* svekolikog kulturno-nacionalnog razvitka (jezik, povijest, književnost). Istodobno se — s centrom u Beogradu — konstituira tobožnja »jugoslavenska« (tj. u biti velikosrpski orijentirana) historiografija, opremljena finansijski i organizacijski višestruko bolje od hrvatske. Sustavna protuhrvatska ofanziva — neovisno o tome tko u Srbiji »vlada« — neće prestati ni do današnjih dana (brošura SLOVO, koja se na krakóvskom Slavističkom kongresu 1998. dijelila na osam jezika, temeljnom se tezom /svi štokavci su Srbi/, izravno vratila za 150 godina unatrag — na Vuka Stefanovića-Karadžića).

³⁸ O onome što se doista zbivalo iza kulisa — možda ćemo jednom nešto i saznati, ali živih aktera ima malo. Dakako da je politički pritisak na humanističke znanosti bio tek *segment* svekolike ideološke ofanzive u cijelome društvu: *pritisici* su bili označnica opće atmosfere prije i, posebice, nakon g. 1945. Znanstveni rad u NDH zaslužuje poseban prikaz.

³⁹ MACAN, 1999.

⁴⁰ Ib., 238.

⁴¹ Ib., 238 — 239.

⁴² Ib., 239.

⁴³ KRIŠTO, 1998., I., 31; 32.

⁴⁴ Dalje: PREGLED, 1975. Djelo je tiskala MATICA HRVATSKA u četiri izdanja: 1916., 1920., 1962. i 1975. Treće izdanje priredio je J. Šidak a četvrto T. Macan. Šišić je zapravo tekst završio s g. 1873., jer je razdoblje od 1873. do 1914. (na samo pet stranica!) nazvao Ljetopisom. T. Macan ga je s pravom označio »ljetopisnim kosturom« (ib., 457), pa je u bilješci pridodao Šišićev tekst tiskan u NARODNOJ ENCIKLOPEDIJI SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKOJ (1, Hrvati, historija), koji završava godinom 1918. i ima sva obilježja Šišićeva političkog stava nakon 1918.

⁴⁵ PREGLED, 1975., 460.

⁴⁶ Autori su u *Predgovoru* istaknuli da je knjiga »pionirski rad«, napomenuvši da je nedostavno istaknuta »[...] srpska komponenta, toliko važna i značajna za razvoj hrvatskog naroda upravo u tom razdoblju«, te da je izostavljen prikaz »kulturnoga razvoja«; ib., XI.

⁴⁷ Podpoglavlja: *Nacionalistička omladina* (279 — 284), *Prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji u vrijeme balkanskih ratova* (284 — 286) i *Slom velikoaustrijske politike* (287 — 288). Tekst je zasnovan i na vlastitim istraživanjima (usp. GROSS, 1968 — 1969.). Te je rezultate autorica unijela i u svoju knjigu o pravaštvu (GROSS, 1973., pogl. XVI. i XVII.).

⁴⁸ Ib., 281.

⁴⁹ Ib., 282.

⁵⁰ Stajalište je autorice da je u politici Frankove Čiste stranke prava Starčevićev *izvorni nauk* re-interpretiran (iza njene velikohrvatske i protusrpske *retorike* skrivalo se služenje dinastičkim a ne hrvatskim interesima); baš zbog takva stajališta je izostanak informacija o karakteru i djelatnosti *velikosrpske politike* (koja je vješto izmanipulirala nezadovoljnu hrvatsku mladež) otklonio uvid u cjelinu problema i »ravnotežu« konstitutivnih elemenata. »Povijest 1860-1914« objavljena je kao službeni *udžbenik* Sveučilišta u Zagrebu i — neovisno o autoričinim intencijama i znanstvenom uvjerenju sredinom šezdesetih godina (o čemu ne mogu govoriti) — sumnjam da bi knjiga mogla biti objavljena da je načelno imala bitno *drugačiji* pristup, tj. da je izravno inzistirala na *kontinuitetu*

velikosrpske politike ili, kojim slučajem, »frankovačka« komponenta nešto drugačije interpretirana. Ne bi bilo nezanimljivo — dapače, bilo bi vrlo važno — znati okolnosti u kojima je knjiga nastajala.

⁵¹ Usp. *Ustav organizacije »Ujedinjenje ili smrt«*, gdje čl. 7 glasi: »Vrh.C. [Vrhovnu Centralnu, op. a.] Upravu sastavljaju, pored članova iz Kraljevine Srbije, i jedan opunomoćeni delegat organizacija svih srpskih pokrajina: 1) Bosne i Hercegovine, 2) Crne Gore, 3) Stare Srbije i Makedonije, 4) Hrvatske, Slavonije, i Srema, 5) Vojvodine, 6) Primorja.« Usp. IZVORI, 1991., 127, kamo je tekst preuzet iz brošure VELEIZDAJNICI O. Tartalje, tiskane u Splitu 1929.

⁵² S obzirom da su te važne činjenice objavljene *nakon* izlaska ove knjige, korektno je o njima govoriti tek u razmatranju radova koji su ih mogli, ali nisu uzeli u obzir.

⁵³ MACAN, *ib.*, 382.

⁵⁴ Rezultati već dosegnuti u POVIJESTI 1860-1914.; prvi je o tome pisao V. Zaninović (usp. ZANINOVIĆ, 1958-59.) a potom M. Gross (v. bilj. 46).

⁵⁵ PAVLIČEVIĆ, 1994., 15 — 17.

⁵⁶ »Stoga je težište stavljeno baš na osmanlijsku najezdu od kraja XV. do kraja XVII. stoljeća, na herojski vijek hrvatskog naroda ili hrvatski dvjestogodišnji rat, na vlaške seobe, na pravoslavnu unutarnju agresiju i, u posljednja dva stoljeća, na organizirane težnje za stvaranje Velike Srbije na račun hrvatske zemlje.« (*Ib.*, 16). Ističe također da piše u vrijeme »[...] kada možemo napokon slobodno i istinito ocjenjivati vlastitu prošlost«, a osnovna mu je nakana bila »[...] opis tisućljetne borbe za opstanak Hrvata na prostoru gdje se račvaju dvije civilizacije i preklapaju tri najveće vjerske zajednice Europe i prednje Azije, gdje se stoljećima sustavno ponavljaju nove agresije s Istoka, gdje se u novije vrijeme rješava istočno pitanje, gdje su do jučer bile ne samo granice Istoka i Zapada nego i socijalizma i kapitalizma, totalitarizma i demokracije.« Po naručbi nakladnika autor je, kaže, pisao kraći informativni pregled, knjigu »u kojoj bi se našlo sve ono najbitnije i najvažnije, ono za čim se osjeća potreba gotovo svakog dana.« (15). U drugom (2000.) i trećem (2002.) izdanju ove knjige tekst koji nas zanima tek je nebitno promijenjen.

⁵⁷ Umjesto (od 1945.) unisono negativne ocjene *Čiste stranke prava*, autor će — govoreći o protivnicima politike Novog kursa — J. Franka okarakterizirati kao »vođu pravaške desnice« koji je »među prvima shvatio opasnost koja Hrvatskoj prijete od nabujalog velikosrpskog nacionalizma«; ZADARSKU REZOLUCIJU srpskih stranaka u Hrvatskoj g. 1905. ocjenjuje negativno, posluživši se formulacijom aktualnom u rasprava-ma oko ustavnih amandmana g. 1971.: »Bio je to zapravo zahtjev da Hrvati u Hrvatskoj podijele sa Srbima svoj suverenitet« (*ib.*, 290). Nova je, do 1990. u ovakvu pregledu nezamisliva, ocjena karaktera tzv. Veleizdajničkog procesa: »Zapravo, optužnicu i nije bilo teško utemeljiti, jer su braća Pribičević i još neki Srbi iz Hrvatske zaista radili za Kraljevinu Srbiju, a to su kasnije i priznali« (*Ib.*, 293).

⁵⁸ U trećem, dopunjenom izdanju djela (Zagreb, 2002.) ovaj dio rečenice glasi: »[...] ali kao prosvjed raste...« (str. 301).

⁵⁹ *Ib.*, 292, 292 — 293. Imamo li na umu njegovu ocjenu Čiste stranke prava (prepoznala je velikosrpsku opasnost) i izostanak tvrdnje o njenu »služenju Dinastiji«, zbunjuje formulacija o karakteru vladavine bana Pavla Raucha koji »ima izravnu potporu iz Beča«, jer saznajemo da se ban »[...] oslanja na čistu stranku prava Josipa Franka, dakle vodi izrazitu hrvatsku politiku, za razliku od Koalicije koja favorizira Srbe [...]«

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

Moglo bi se shvatiti da je »Beč« podupirao Rauchovu izrazitu *hrvatsku* politiku! Je li riječ o politici ili retorici? Kriva je možda i nedostatno precizna formulacija. Kako znamo, poslijeratna (1945.) hrvatska historiografija jednoglasno tvrdi da Frank zastupa interese Dinastije. Autor s tom važnom tvrdnjom nigdje ne polemizira, ali radove koji to navode ima u svom popisu literature.

⁶⁰ Ib., 295.

⁶¹ Naposljetku, u ovom kronološkom slijedu, valja pribilježiti da Hrvoje Matković u uvodnom poglavlju svoje knjige »Povijest Jugoslavije — Hrvatski pogled« (Naklada Pavičić, Zagreb 1998.) kratko govori i o JNO, ali bez iskaza o razlozima i okolnostima u kojima je nastala.

⁶² Ib., 280 i 281.

⁶³ Ib., 281.

⁶⁴ Kolokvijalno su to kasnije sami sudionici pokreta — npr. Ujević — nazvali sudarom *iluzija s činjenicama*.

⁶⁵ PALAVESTRA, 1977., 32.

⁶⁶ U kontekstu srbijanske historiografije pojmovi »frankovački« i »ustaški« su izjednačeni.

⁶⁷ MATOŠ, 1911³, 149 i 150. Opsežno o tome u LIPOVČAN, 2002.

⁶⁸ Jedan od najutjecajnijih mladih srpskih intelektualaca u Zagrebu, kamo — nakon mature u Mostaru — dolazi na studij g. 1907. Rođen je 1877. u Hercegovini. Na mostarskoj Velikoj gimnaziji osniva društvo *Matica* a radi u tajnom dačkom društvu *Sloboda* (s Žerajićem, Gaćinovićem, Slijepčevićem, Soldom idr.). Neki su članovi bili srpski nacionalisti, a Mitrinović inzistira na kulturnom i književnom zbliženju Srba i Hrvata, učinišći to pretpostavkom unitarne jugoslavenske »nacionalne« ideologije: »Od toga programa on je, nekoliko godina kasnije, načinio zastavu svog borbenog jugoslovenstva, što mu je donelo još veći ugled među omladinom i izbacilo ga na čelo omladinskog revolucionarnog pokreta uoči prvog svetskog rata. [...] U njegovo vreme i pod njegovim uticajem, na mostarskoj gimnaziji stvoreno je jezgro nacionalnog i revolucionarnog pokreta *Mlade Bosne*, najborbenijeg i najaktivnijeg dela tadašnje jugoslovenske omladine« što je, zaključuje njegov biograf, imalo dalekosežne posljedice: »[...] iskustvo stečeno u organizovanju i radu tajne dačke družine otkrilo je i učvrstilo Mitrinovićevu sklonost ka konspirativnim, zatvorenim udruženjima i grupama, čijim se osnivanjem bavio od rane mladosti do kraja života.« (PALAVESTRA 1977., 13).

⁶⁹ LIPOVČAN, isto.

⁷⁰ PALAVESTRA, 17, 18.

⁷¹ Za srpsku je historiografiju karakteristično stajalište povjesničara D. Jankovića koji smatra da je to bio »jugoslovenski seminar, u kome se učilo *jugoslovenskom nacionalizmu*« [kurziv moj, op. a.]; usp. JANKOVIĆ, 1973., 44 — 45.

⁷² PALAVESTRA, isto, 18).

⁷³ Isto, 19

⁷⁴ *K* je austro-ugarska kruna, a *Biograd* je Beograd, op. a.

⁷⁵ Isto, 19

⁷⁶ Isto, 20, 29, 30; valja podsjetiti da je M. Pribičević g. 1918. — kad je brat Svetozar organizirao velikosrpsku varijantu »oslobodjenja i ujedinjenja« — bio delegat Srpske Vrhovne komande kod *Narodnog vijeća SHS* u Zagrebu.

- ⁷⁷ U tom se kontekstu valja prisjetiti da je Ujević svoj *drugi* prozni tekst po redu u kojem otvoreno zastupa ideju »narodnog jedinstva« — objavio u studenome 1911. u *Bosanskoj vili!* Ne treba sumnjati u to da je posredovao jedan od urednika — D. Mitrinović, kao što zacijelo Ujević opet njemu može zahvaliti da je 1913. postao članom uredništva iste revije.
- ⁷⁸ PALAVESTRA, isto, 21, 22.
- ⁷⁹ Tako Žerajić nakon aneksije BiH bježi u Srbiju i stupa u komite, a u proljeće 1910. »sa znanjem najbližih prijatelja Pere Sljepčevića, Jovana Starovića i Dimitrija Mitrinovića« planira atentat na Franju Josipa prigodom njegovog posjeta Sarajevu i Mostaru. Do toga nije došlo, ali je nekoliko dana kasnije pucao na Varešanina (isto, 22 — 23, 28).
- ⁸⁰ O izvoru ne dvoji ni njegov biograf: imao je novaca »[...] zahvaljujući manjim delom honorarima, a većim delom onome što je dobijao iz Beograda kao pomoć« (isto, 24).
- ⁸¹ Isto, 25.
- ⁸² »Očigledno, tokom 1910. godine Mitrinović je u svojim rukama držao mnoge konce izdavačke i uređivačke politike *Zore*. U tome radu nije ga omela ni policijska istraga kojoj je bio podvrgnut posle Žerajićeveog atentata na Varešanina« (isto, 27).
- ⁸³ Isto, 31.
- ⁸⁴ Isto, 32.

Srećko Lipovčan:
**»Beogradska komponenta«
 u postanku Jugoslavenske
 nacionalističke omladine**
 - Dopuna nedovršenu opisu
 u sintezama hrvatske
 povijesti od Šišića do
 Pavličevića, 1920. - 2002.

 LITERATURA

- GROSS, 1969., Mirjana Gross, Studentski pokret 1875-1914, u: SPOMENICA U POVODU PROSLAVE 300-GODIŠNJICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, I. poglavlje, POVIJEST STUDENTSKOG POKRETA 1830-1968., 451 — 479, Zagreb 1969.
- GROSS, 1973., Mirjana Gross, POVIJEST PRAVAŠKE IDEOLOGIJE, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973.
- GROSS, 1981., Mirjana Gross, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, u: DRUŠTVENI RAZVOJ U HRVATSKOJ OD 16. DO POČETKA 20. STOLJEĆA, Zagreb 1981., 283 — 306
- HORVAT, 1936., Josip Horvat, POLITIČKA POVIJEST HRVATSKE, I, Zagreb 1936.
- IZVORI, 1991., IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE, skupina autora, August Cesarec - Školska knjiga, Zagreb 1991.
- KATIĆ, 1938., Lovre Katić, PREGLED POVIJESTI HRVATA, Matica Hrvatska, Zagreb, 1938.
- KORUNIĆ, 1989., Petar Korunić, JUGOSLAVIZAM I FEDERALIZAM U HRVATSKOM NACIONALNOM PREPORODU 1835 — 1875., Globus, Zagreb 1989.
- KRIŠTO, 1998., Jure Krišto, KATOLIČKA CRKVA I NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA 1941.-1945., Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 1998.; sv. I. (str. 425) i II., Dokumenti, str. 401.
- LIPOVČAN, 2002., Srećko Lipovčan, MLADI UJEVIĆ. POLITIČKI ANGAŽMAN I RANA PROZA (1909. — 1919.), Književni krug Split, 2002.
- MACAN, 1971., Trpimir Macan, POVIJEST HRVATSKOGA NARODA, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

Srećko Lipovčan:

**»Beogradska komponenta«
u postanku Jugoslavenske
nacionalističke omladine**

- Dopuna nedovršenu opisu
u sintezama hrvatske
povijesti od Šišića do
Pavličevića, 1920. - 2002.

- MACAN, 1992., Trpimir Macan, *POVIJEST HRVATSKOGA NARODA*, Matice hrvatska — Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- MACAN, 1999., Trpimir Macan, Pogled na razvitak i stanje hrvatske povijesne znanosti, u: *HRVATSKA I ODRŽIVI RAZVITAK*. Humane i odgojne vrijednosti (Zbornik), Ministarstvo razvitka i obnove, 231 — 241, Zagreb, 1999.
- MATKOVIĆ, 1998., Hrvoje Matković, *POVIJEST JUGOSLAVIJE — HRVATSKI POGLED*, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.
- MAŠTROVIĆ, 1998., Tihomil Maštrović, Franjo Fancev o Hrvatskom narodnom preporodu, u: *ZBORNIK O FRANJI FANCEVU*, Zagreb-Zadar 1998., 35 — 42.
- NOVAK, 1930., Viktor Novak, *ANTOLOGIJA JUGOSLOVENSKE MISLI I NARODNOG JEDINSTVA, 1390-1930*, Beograd, 1930.
- NOVAK, 1948.¹, Viktor Novak, *MAGNUM CRIMEN*, Beograd, 1948.
- NOVAK, 1960., Viktor Novak, *VELIKA OPTUŽBA, I., II., III.*, Svjetlost, Biblioteka društvo i religija, Sarajevo, 1960. II. skraćeno izdanje, redaktor: Nerkez Smailagić
- NOVAK, 1968., Viktor Novak, *VUK I HRVATI*, Beograd, 1968.
- PAVLIČEVIĆ, 1994., Dragutin Pavličević, *POVIJEST HRVATSKE*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1994.; ²2000., ³2002.
- STANČIĆ, 1998., Nikša Stančić, »Hrvatski narodni preporod« ili »Ilirski pokret«, u: *ZBORNIK O FRANJI FANCEVU*, Zagreb-Zadar 1998., 43 — 62.
- ŠIDAK, 1969., Jaroslav Šidak, Studentski pokret do otvaranja Sveučilišta, u: *SPOMENICA U POVODU PROSLAVE 300-GODIŠNJICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, I.* poglavlje, *POVIJEST STUDENTSKOG POKRETA 1830-1968.*, 437 — 449, Zagreb 1969.
- ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, 1968., *POVIJEST HRVATSKOG NARODA 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
- ŠIŠIĆ, ¹1916., ²1920., ³1963., ⁴1975., Ferdo Šišić, *PREGLED POVIJESTI HRVATSKOGA NARODA*, Zagreb.
- TOMAŠEVIĆ, 1955., Joso Tomašević, *PEASANTS, POLITICS AND ECONOMIC CHANGE IN YUGOSLAVIA*, Stanford, 1955.
- TOMAŠIĆ, 1993., Dinko Tomašić, Plemenska kultura i njeni današnji ostaci (1936.); Struktura balkanskog društva (1946.), u: *SOCIOLOGIJA DINKA TOMAŠIĆA*, Društvena istraživanja, II, 8. (tema broja), Institut za društvena istraživanja (danas: Institut društvenih znanosti IVO PILAR), Zagreb, 1993., 889 — 906 odnosno 939 — 948.
- ZANINOVIĆ, 1958-59., Vice Zaninović, Mlada Hrvatska uoči i. svjetskog rata, *Historijski zbornik XI — XII*, Zagreb 1958/59., 65 — 104.